

Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Mehmet Boynukalin), İstanbul 2005, III, 273-274; Ebû Reşîd en-Nisâbü'rî, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf*, Trablus 1979, s. 117, 122, 130; Bâkullânî, *et-Temhîd* (İmâdüddin), s. 38-39, 79; İbn Fûrek, *el-Hudûd fi'l-uşûl* (nşr. Muhammed es-Süleymânî), Beyrut 1999, s. 91; Bağdâdî, *el-Farâk* (Kevserî), s. 86; a.mlf., *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346/1928, s. 67-68; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* (nşr. İbrahim Agâh Çubukçu – Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 20, 24-25, 38; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşîrâtü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay – Şaban Ali Düzgün), Ankara 2003, II, 119-127; Nûreddin es-Sâbü'nî, *el-Bidâye fi usulî'd-dîn: Mâtürîdiyye Akaidi* (nşr. ve trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 1421/2000, s. 62-64; Muhammed b. Eşref es-Semerkindî, *eş-Şahâ'îfû'l-ilâhiyye* (nşr. Ahmed Abdurrahman eş-Şerîf), Küveyt 1405/1985, s. 247-250; Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1407/1987, VI, 21; Seyfeddin el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr* (nşr. Ahmed M. el-Mehdî), Kahire 1423/2002, III, 37-38, 164, 365, 373; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, II, 256; III, 51-53, 195; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, II, 160-166; V, 98-100; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1239, II, 447-448; Kemâleddin İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, Bulak 1317, s. 221; Devvânî, *el-Celâl 'ale'l-Cemâl*, İstanbul 1306, s. 8; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezâk), Kahire 1368/1949, s. 93, 96; S. Pines, *Mezhebü'z-zerre 'inde'l-müslimin* (trc. M. Abdülhâdî Ebû Rîde), Kahire 1365/1946, s. 33, 135; ayrıca bk. tercüme edenin girişi, s. 5-6; Husâm Muhî Eldîn al-Âlousî, *The Problem of Creation in Islamic Thought Qur'an, Hadith, Commentaries and Kalam*, Cambridge 1965, s. 269-297; Mahmûd el-Gurâb, *Rahmetün mine'r-Rahmân fi tefsîri ve işârâtü'l-Kur'ân min kelâmî'sşeyhi'l-ekber Muhyiddîn İbnî'l-Arabî*, Dimaşk 1410/1989, IV, 169-171; Çağfer Karadaş, *İbn Arabî'nin İtikadî Görüşleri*, İstanbul 1997, s. 155; T. İzutsu, *İslâm Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler* (trc. Ramazan Ertürk), İstanbul 2001, s. 173-189; L. Lederman, *Tannı Parçacığı* (trc. Emre Kapkın), İstanbul 2001, s. 397, 425-428; S. Weinberg, *Atomaltı Parçacıklar* (trc. Zekeriyâ Aydın), Ankara 2002, s. 193; M. Veltman, *Fact and Mysteries in Elementary Particle Physic*, Singapore 2003, s. 285-291; R. Penrose, *The Road to Reality*, London 2004, s. 628; M. Şemseddin, "Mütekellimîn ve Atom Nazariyesi", *DİFM*, I (1925), s. 97-99.

ÇAĞFER KARADAŞ

TECELLİ (التجلی)

Hakk'ın varlığının
çeşitli mertebelerde zuhur etmesi,
sâlikin keşf yoluyla
bu zuhuru idrak etmesi anlamında
tasavvuf terimi.

Sözlükte “belirmek, ortaya çıkmak, görünmek; belirti, görüntü” anlamındaki **tecellî** tasavvuf terimi olarak “sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nurlar” demektir. Aynı kökten gelen **cilve** tecellî ile eş mânâlıdır. Tecellî **ilham**, **vâridât**, **levâih**, **telvîhât**,

vâkiât, **sünühât**, **bevârih**, **tavârih** kelimeleriyle de ifade edilir. Feyiz, zuhûr, sudûr, tenezzül, taayyün, fetih, tahkik, şühûd ve keşf terimlerinin tecellî ile yakın anlam ilişkisi bulunmaktadır. Tecellî Kur'an'da ve hadislerde hem sözlük hem terim anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de gündüzün ortaya çıkması (el-Leyl 92/2) ve Hz. Mûsâ'nın rabbini görmek isteyince rabbini dağa zuhur etmesi (el-A'râf 7/143); hadislerde Resûl-i Ekrem'in bir güneş tutulması olayı sonrasında namaz kıldığında güneşin yeniden belirmesi (Buhârî, “Nikâh”, 5197), âhirette müminlerin görmesi için Hakk'ın kendisini âşikâr hale getirmesi (Müslim, “İmân”, 191) tecellî ile ifade edilmiştir.

Bir tasavvuf terimi olarak tecelliden bahseden ilk sûfî Riyâh b. Amr el-Kaysî (ö. 180/796) kelimeyi “cennette Hakk'ın kullanırna kendini göstermesi” mânasında kullanırken Sehl et-Tüsterî daha geniş bir anlam yükleyerek tecellinin zât, sıfat ve hükmü şeklinde üç halinin bulunduğunu söyler. Hakk'ın zâtının tecellisi mükâşefedir. Mükâşefe dünyada kalbin keşf makamına ulaşması ve kalp gözünün açılmasıdır. Hz. Peygamber'in ihsanı tarif ederken, “Rabbine O'nu görüyormuş gibi ibadet et” buyurması, Abdullah b. Ömer'in, “Tavaf esnasında Allah'ı görür gibi olurduk” demesi bu tecelliye örnek teşkil eder. Buna “galebe keşfi” (şühûd) adı da verilir. Tüsterî'ye göre Hakk'ı apaçık müşâhede (şühûd-i iyânî, rû'yet-i iyânî) ancak âhirette mümkün olmaktadır. Hakk'ın zâtına ait sıfatlarının tecellisi nur mahallidir. Hak kudret sıfatıyla bir kula tecelli ettiğinde o kul Hak'tan başkasından korkmaz. Diğer sıfatların tecellisi de böyledir. Allah'ın kelâm sıfatının Kur'an'da tecelli etmesiyle insanların ilâhî haberi gözle görür duruma gelmesi sıfat tecellisine diğer bir örnektir (Kelâbâzî, s. 180-181). Kuşeyrî, Kur'an'da Hakk'ın insana doğrudan tecelli ettiğine dair açık bir âyetin yer almadığını, Hz. Mûsâ'nın görme arzusu üzerine ona değil dağa tecelli ettiğini ve dağın parçalandığını, insana yönelik tecellinin ilâhî hitap gibi âlemin sûretlerinde gerçekleştiğini ileri sürer (*Letâ'ifü'l-işârât*, I, 564-567). Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin, “Hak halkına halkıyla tecelli etmiş, halkından halkı ile gizlenmiştir” sözü bu anlamı destekler (Serrâc, s. 354). Bununla birlikte sûfiler Allah'ın varlıktaki en mükemmel tecellisinin insan olduğunu söylemiştir.

İlk dönem tasavvuf eserlerinde tecelli kavramı genellikle karşıtı olan “setr-istitâr” (perdeleme, örtü çekme; gizlenme) terimiyle birlikte kullanılmıştır. Kelâbâzî'ye göre is-

titâr kul ile gaybî temaşa arasında beşerî varlığın perde olması halidir. Perde ortadan kalkınca tecelliler zuhur eder. Öte yandan Hakk'a ya da gayba ait tecellilerin zuhuruyla eşyanın görülemez duruma gelmesine setr veya istitâr denilmiştir. Dolayısıyla tecelli ve setr birbirini takip eden hallerdir (Kelâbâzî, s. 182). Kuşeyrî'ye göre havas ehli sâlikler daima tecelli halini temaşa eder. “Allah bir şeye tecelli edince o şey ona boyun eğer” hadisi uyarınca (Nesâî, “Küsûf”, 16; İbn Mâce, “İkâmet”, 153) tecelli sahibi devamlı huşû ve boyun eğme durumunda, setr sahibi ise Allah'ın kendisi üzerindeki nimetini görme mahallindedir. Avam için setr ceza, havas için rahmettir. Zira Allah mükâşefe suretiyle gösterdiği tecellileri setretmeseydi ilâhî tecelliler zuhur ettiğinde havas ehli mahv olurdu. Bu sebeple Hak bazan tecelli etmekte, bazan da gizlenmektedir (Kuşeyrî, *Risâle*, s. 205). “Bazan kalbimi bir örtü kaplar, onun için günde yetmiş defa istiğfar ederim” hadisini yorumlayan sûfiler istiğfarın “Hak'tan perde (gafr) niyaz etmek” anlamına geldiğini, Hakk'ın şiddetli tecellilerine karşı korunmanın ancak perde sayesinde mümkün olduğunu, çünkü Hakk'ın vücudu yanında mahlûkatın var olamayacağını ileri sürmüştür. İlk sûfiler Hz. Peygamber'in, “Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş perdesi vardır. Bunları açsa yüzünden (zât) yayılan nurlar ulaştıkları her şeyi yakar, yok eder” hadisine dayanarak (Müslim, “İmân”, 293; İbn Mâce, “Muqaddime”, 13) tecelli ve setrin diğer taraftan bir varlık durumu sayıldığını, Hakk'ın nur ve zulmetle tecelli etmesinin aynı zamanda bir setr hali şeklinde görülmesi gerektiğini, zuhurunun şiddetinden Hakk'ın mahlûkattan gizlendiğini ve bunun bir rahmet diye de algılanabileceğini belirtmiştir.

Muhakkik sûfiler, tecelli terimini ilk dönem sûfileri gibi hem sülûk süreci neticesinde nefsin aydınlanıp tecelli eden varlığı idrak etmesi biçiminde, hem de İslâm filozoflarının feyiz ve sudûr nazariyeleriyle irtibatlı şekilde metafizik ve kozmolojik anlam dairesinde açıklamışlardır. Onlara göre tecelli Hakk'ın yaratma eylemidir. Hak her şeyde, her yerde ve her zamanda tecelli eder. “Ben gizli bir hazine idim. Bilmeyi istedim ve beni bilmeleri için mahlûkatı yarattım” hadisini (Aclûnî, II, 132) yorumlayan bu sûfilere göre Hakk'ın tecellisini gerektiren temel sebep zâtının bilinmeyi istemesidir. İlâhî zâtta mevcut isim ve sıfatlar tecelli ettiği için Hak bilinmiştir. Eğer tecelli etmeseydi gizli kalacak, gizli kalacağından mükemmelliği ortaya

TECELLİ

çıkmayacak ve bundan dolayı bilinmeyecekti. Buna göre ilâhî zât ile âlemin ilişkisi isim ve sıfatlarının gerçekleştirdiği tecelli fiili sayesinde mümkün olmaktadır. Zira Hakk'ın bilinmesini sağlayan âlemdir ve âlemin niteliklerini kendisinde toplayan insandır. Âlem de insan da tecelli sonucunda meydana gelmiştir. "Eğer muhabbet olmasaydı tecelli, tecelli olmasaydı Allah bilinmezdi" sözü bu yorumu desteklemektedir. Muhakkik sûfilere göre tecelli, ilâhî zâtın kendisi için kendisindeki tecellisinden başlayıp mahlûkatındaki tecellisine kadar uzanan sürecin tamamını kapsar. Bu süreç sonunda Hakk'ın zâtı sıfatları ve fiilleri vasıtasıyla insan idrakinin objesi haline gelir. Ancak bu idrakin gerçekleşmesi insanın Hakk'ın tecellisine mazhar olmasına bağlıdır. Bu mazhariyet beşerî ve nefsanî özelliklerden arındırılan kalp aynasının cilâlanması, tecelliye benimseme kabiliyetine erişmesiyle gerçekleşir. Bu kabiliyet fiilî hale geldiğinde tecelliler ortaya çıkmaya başlar. "Tecellî meclâyâ tâbidir" sözü bu anlayışı ifade eder.

Tecelli kavramı Muhyiddin İbnü'l-Arabî düşüncesinin temel dayanaklarından biridir. İbn Haldûn, İbnü'l-Arabî ekolüne mensup diğer ârifler için "tecelli ehli" tabirini kullanır (*Şifâü's-sâil*, s. 159). İbnü'l-Arabî yaratmayı tecelli fiiliyle izah eder. Ona göre âlem Hakk'ın tecelli ve zuhur mertebeleridir. İnsan bütün tecelli mertebelerini kendinde toplayan son ve en mükemmel tecelligâhtır. İbnü'l-Arabî'nin tecelli anlayışı varlık tecellisi ve müşahade tecellisi diye iki kısımda değerlendirilebilir. Birincisi varlığın ortaya çıkışı, ikincisi sûfî aydınlanma ve varlığın idrak edilmesiyle ilgilidir. Varlık tecellisi, mümkün varlıkların ilâhî ilimden başlayarak diğer vücut mertebelerinde ve dış dünyada var olmasını sağlayan Hakk'ın tecellisidir. Bu tecellî zâhir ismiyle gerçekleşir. Bâtın ismiyle tecellî ise ne dünyada ne de âhirette söz konusudur. Gayb ve şehâdet âlemindeki her şey Hakk'ın zâtının isim ve sıfatlarıyla gerçekleştirdiği tecellînin sûretleridir. Âlemdeki Hakk'a ait varlık tecellisi tektir ve tecelligâhların istidadlarının değişmesiyle mazharlarda çoğalır. İlâhî tecellî sürekli değildir. Hak sürekli âlemin sûretlerinde tecelli ederken âlem de sürekli yok olucudur, kendi yokluğunda sabittir. Hakk'ın sürekli tecelli etmesi âlemin sürekli bir yaratılış içinde olması anlamına gelir. Sadreddin Konevî, İbnü'l-Arabî'nin tecellî anlayışını, "Birden ancak bir çıkar"; "Hak ister bir kişiye isterse birden fazla kişiye tecelli etsin tecellisi tekerrür etmez"; "Tecellide tekrar yoktur"; "Âlemdeki te-

cellî sürekli yenilenme içindedir" şeklinde kaidelere bağlar. İbnü'l-Arabî'ye göre müşahade tecellisi tecellinin bir türü olması yönünden mârifetle birleşir; buna mârifet tecellisi de denir. Allah'a dair mârifet ancak bu yolla edinilebilir. Bu sûflerin benimsediği yoldur. Mârifet tecellisi varlık tecellisi gibi "tek" olmakla birlikte tecelliye mahal olan insanın istidat ve kabiliyetine göre farklılaşır. Ancak varlık tecellisi tecelli ettiği şeyi var ederken mârifet tecellisi yok eder. Varlık tecellisinde olduğu gibi mârifet tecellisinin de zâhiri ve bâtını vardır. Zâhirî olanı meselâ tahayyülde olduğu gibi nefsin zâhirinde ortaya çıkar ve bu tecelli ile eşya sûretleri hakkında bir tür mârifet elde edilir. Bâtınî olanı ise kalpte zuhur eder, kişiye sırlar ve hakikatler ilmini bahşeder. Zâhirî tecellinin aksine bâtınî (kalbe yönelik) tecellide te'vil gerekmez ve hata ihtimali yoktur. Bu tecelliye mazhar olan kimse ubûdiyyet ahlâkıyla vasıflanmış olmalıdır. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin tecelli bölümünde Serrâc'ın, "Tecelli kalplerin perdesini açan gayb nurlarıdır" tanımını benimser. Maddeden mücerret mânaların nurları, nurların nuru, meleklerin nurları, tabii nurlar, ilâhî isimlerin nurları gibi farklı makamlara göre farklı isimler ve hükümler alan bu tecelli nurları kulun kalbine ışıdığı zaman kirlilik, pas ve körlük gibi hatalardan salim olan basîret gözü her bir nurla ne tür bir tecellinin olduğunu, bu nurlardaki mânaları ve mânalara delâlet eden lafızların mânalarla irtibatını idrak eder. İbnü'l-Arabî, *Kitâbü't-Tecelliyyât*'ta (*et-Tecelliyyâtü'l-ilâhiyye*) insanın idrak ettiği 109 tecelli türünden bahseder. *Fuûşû'l-ḥikem*'de peygamberlere atfedilen hikmetler ilâhî tecellinin çeşitli yansımaları şeklinde görülebilir.

Muhakkik sûfilere göre Hakk'ın tecellisinin tecellî-i akdes ve tecellî-i mukaddes olmak üzere iki yönü vardır. İlk tecelli olan tecellî-i akdes Hakk'ın zâtında zâtı için zâtıyla tecellisidir. Bu tecelli insan bilgisinin konusu değildir. Zira bu tarz tecellide Hakk'ın zâtının âlemle münasebetini sağlayan isim ve sıfatlarının tecellisi söz konusu değildir. İkinci tecelli olan tecellî-i mukaddes ise mümkün varlıkların sûretlerinde gerçekleşen tecelli olup bunun en mükemmel sûreti insan sûretidir. Bu tecelli zâta ait ilâhî isim, sıfat ve fiillerin tecellisi olduğundan Hak âlemle münasebetini bu tecelliyle tahakkuk ettirir; böylece mârifetin konusu olur. Her iki tür tecelli de sürekli ve sınırsızdır. Allah'ın isim ve sıfatları sınırsız olduğu için tecellileri de sınırsızdır. Abdül-

kerîm el-Cîlî, "Hak tecelli ettiğinde tecelli ettiği şeyde müşahade edilir. Müshahade edilen her şey ise sınırlıdır. Fakat Hak sınırlı olan şeyde sınırsız tecelli eder" sözüyle bu hususu aydınlatır. Ancak bu görüşten âlemin kıdemi anlayışı çıkmaz. Sûfler, bu sorunu varlık sûretlerinin devamlı yenilenmesi (teceddüd-i emsâl) anlayışıyla çözmeye çalışırlar. Cîlî diğer taraftan ilâhî tecellilerde dâimî bir terakkînin de olduğunu ileri sürer. "O her gün bir şe'ndedir" âyetine işaretle (er-Rahmân 55/29) sürekli tecelli eden Hakk'ın her bir tecellisi mükemmelle yönelik bir seyir takip eder. Bir sonraki tecelli bir öncekini kapsar. Böylece tecellî sürekli genişlemekte ve mükemmelleşmektedir. Âlem de tecellinin bir eseri olarak sürekli yenilenmekte ve dinamik kalmaktadır. Tecellideki terakkî âhiret hayatında da devam eder. Cîlî benzer kavramlar olan tecelli, zuhur ve taayyün arasında bazı farklılıklar öngörür. Ona göre tecelli ve taayyün Hakk'ın zâtının bütün varlık kategorilerindeki ortaya çıkışını kapsar, zuhur ise sadece halka ait varlık mertebelerini ifade eder. Abdülkerîm el-Cîlî tecelliye kulun müşahadesi açısından da ele alır; fiil, isim ve sıfat tecellilerinden bahseder. Hakk'ın fiillerinin tecellisi kulun Hakk'ın kudretinin varlıklardaki cereyanını gördüğü makamdır. Bu makamda kul kendine ait her tür fiili nefyederek Hakk'ı ispat eder. Kulun görmesi, işitmesi, yürümesi bu tecellinin neticesidir. Kâşânî bu tecelliye mazhar olan kişide melâmet tavrının ortaya çıktığını söyler. Bunun bazı âlâmetleri insanların fiillerine olan ilginin kesilmesi, hayır-şer, faydazarar gibi nisbetlerden kurtulması, insanların övgü ve yergilerinin değersizleşmesidir. İsimlerin tecellisi, Hakk'ın kula ilâhî isimlerinden bir isimle tecelli ettiğinde kulun o ismin nuru altında mahkûm olmasıdır. Kul mahkûmu olduğu isimle Hakk'a nida ederse Hak o isim yönünden kula cevap verir. En yüce isim tecellisi Hakk'ın "mevcûd" ismiyle tecellisidir. Sıfat tecellisi Hakk'ın zâtının bir kuluna sıfatlarından bir sıfatla tecelli etmesidir. Sıfat tecellisinde insanlar kabiliyetleri, ilim ve irfanlarının gücü oranında birbirlerinden farklılaşır. Meselâ Allah hayat sıfatıyla kula tecelli ettiğinde kul tafsîlâtıyla değil özû itibarıyla âlemin hayatından ibaret olur, maddî ve mânevî varlıkların genel hayatının keyfiyetini idrak eder. Cîlî, Hz. Muhammed'in zât, diğer peygamberlerin sıfat tecellisine mazhar olduğunu söyler.

Abdürrezzâk el-Kâşânî, Hakk'ın bütün sıfatlarının ya celâl ya da cemal dairesinde olduğunu, celâl tecellisi gerçekleştiğinde

sâlikte azamet, kudret, kibriyâ, ceberût, huşû ve huzû; cemal tecellisinde ise merhamet, lutuf, cömertlik, neşe ve ünsiyet meydana geldiğini söyler. Kâşânî'ye göre sülûkünün başlangıcındaki sâlike gelen ilk tecelli fiiller tecellisidir. Ardından sıfat tecellisi ve en son zât tecellisi gelir. Zira fiiller sıfatların, sıfatlar zâtın eseridir. Ancak fiil ve sıfatlar zâttan ayrılmadığından tek bir tecelli vardır, o da zât tecellisidir. Fiillerin tecellisinin görülmesine "muhâdara", sıfatların tecellisinin görülmesine "mükâşefe", zâtın tecellisinin görülmesine "müşâhede" denir. Necmeddîn-i Dâye tecelliye sâlik tarafından doğru idrak edilip edilmemesi açısından ruhanî ve hakkânî (rabbânî) şeklinde ikiye ayırır. Ruhanî tecelli insan ruhunun zâtıyla beraber sıfatlarının tecellisidir. Fakat sâlik ruhun tecellisini Hakk'ın tecellisi (hakkânî) zanneder ve kendi tecellisi Hakk'ın tecellisini tatmaya engel olur. Bu noktada "enelhak" iddiasına kapılabilir. Burada sâlike düşen şey helâktan kurtulmak için kâmil bir mürşide sığınmaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İşfahânî, *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü* (trc. Yusuf Türker), İstanbul 2007, s. 334; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 384-386; Serâc, *Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 354; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 180-182; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 205-206; a.mlf., *Letâ'ifü'l-İşârât* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1981, I, 564-567; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 540; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2008, IX, 210-222; a.mlf., *Resâ'ilü İbn 'Arabî*, Beyrut 1997, s. 414-455; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 119-127; İbn Haldûn, *Şifâü's-sâil: Tasavvufun Mahiyeti* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1977, s. 159; Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil* (trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Selçuk Eraydın v.dğr.), İstanbul 1998, s. 105-133; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ',* II, 132; Refik el-Acem, *Mevsû'atü müşâlahât-i ta'avvufi'l-İslâmî*, Beyrut 1999, s. 161-167; Abdullah Kartal, *Abdülkerîm Cîlî: Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul 2003, s. 54-61; Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2005, s. 607-610; Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, İstanbul 2005, s. 294-295; Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, İstanbul 2007, II, 143-154; M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'de Ma'rifetin İfadesi*, İstanbul 2007, s. 207-213.

SEMİH CEYHAN

Diğer Dinlerde. Tabiat üstü / ilâhî varlıkların yeryüzünde tezahür etmesini ifade eden tecellî (theophany) kavramı ilkelinden gelişmiş olanına kadar pek çok dinde ortaya çıkan yaygın bir fenomendir. Buna göre herhangi bir tanrısal varlık veya bir tanrı herhangi bir mekânda, nesnede, bir varlıkta veya bazan insanda ya bütünüyle ya da kısmen görünebilir. İnsanlarla te-

mas kurabilir veya onlara birtakım emirler verebilir. Âdeta ilâhî âlemden yeryüzüne inışı ifade eden tecelli kavramı doğa üstü varlığın ateşten şimşekçe, insandan hayvana veya bir bitkiye, bazan taş, ağaç, maden gibi farklı nesnelere farklı süreterlede tezahür edişini içerecek kadar geniş bir anlama sahiptir. İlâhî varlığın tecelli formları farklı süreterlede de olsa tezahür ettikleri alanları kutsallaştırma güçleri konusunda bütün dinler neredeyse ortak bir kanaate sahiptir. Böylece Hinduizm'de tanrı Vişnu arabacı Krişna'da tecelli ederek onu kutsallaştırmış, Sînâ dağında Yahova bir ateş parçası şeklinde tecelli ederken dağı kutsallaştırmış veya antik Grekler'de Zeus her nereye indiyse orayı kutsal hale koymuştur. Çok tanrılı dinsel sistemlerde oldukça yaygın olan tecelli kavramı tek tanrılı dinlerde daha özelleşerek genelde tek bir tanrının insanlarla iletişim kurmak üzere yeryüzünde görünmesini ifade eden bir yapıya bürünmüştür. Öte yandan Hinduizm'deki hulûl (avatar) inancı tecelli kavramının Asya dinlerinde mevcut bir örneğidir. Buna göre Brahma, Şiva, Vişnu üçlüsünden tanrı Vişnu yeryüzüne çeşitli formlarda on defa inmekte ve on ayrı varlıkta tecelli etmektedir. Vişnu'nun tecelli ettiği bütün varlıklar dünyanın varlığının devamına katkıda bulunma misyonuna sahip oldukları için Hindu inançlarında ayrıcalıklı yerleri vardır.

Yahudilik'te Tanrı'nın tecellisini, varlığının tezahürünü ifade eden temel kelime İbrânice'de "oturmak, yerleşmek" anlamındaki **şkn** kökünden türeyen **şekinadır** (Koehler – Baumgartner, IV, 1496). Kelime Ahd-i Atîk'te başta Tanrı'nın veya isminin toplanma çadırında, İsrâiloğulları'nın arasında, Kudüs'te, mâbedde ve Sînâ'da yerleştiğini / oturduğunu yahut bu mekânlara indiğini, Hz. Mûsâ'ya gerçekleştiği gibi yanan çalıya ve Sînâ dağına tecelli ettiğini ifade eden bölümlerde fiil kipleriyle geçmektedir (Çıkış, 24/16, 25/8, 29/45-46; Sayılar, 5/3, 35/34; Tesniye, 12/11, 14/23, 33/16; I. Krallar, 6/13; İşaya, 8/18; Hezekiel, 43/7, 9; Zekarya, 8/3). Ahd-i Atîk'te en önemli tecelli olayı Tanrı'nın Sînâ'daki tecellisidir. İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkışının üçüncü ayında gerçekleşen Sînâ vahyinde gök gürlemeleri ve şimşeklerle dağın üzerine bulut indiği, çok kuvvetli bir boru sesiyle Sînâ dağının titrediği, kavmin de korkudan titrediği ve dağa yaklaşmadığı, Rabb'in izzetinin dağın tepesinde her şeyi yiyip bitiren ateş gibi görüldüğü belirtilmektedir. İsrâiloğulları kendileri adına Mûsâ'nın Tanrı ile görüşmesini istemiş, Mûsâ, Tanrı'nın

nın tecelli ettiği koyu karanlığa yaklaşarak O'nunla söyleşmiştir. Dağdan indiği zaman Rab'le söyleştiğinden yüzünün parladığı nakledilmektedir (Çıkış, 19-20; 24; 32-34; Tesniye, 34/12).

Yahudilik'te Tanrı'nın tecellisiiyle ilgili ob-jelerden bahsedilmekte veya bu durum belli kalıplarla ifade edilmektedir. Tanrı'nın emriyle Mûsâ tarafından yaptırılan, içine on emrin yazıldığı iki taş levhanın konulduğu ahid sandığı ile Yahova'nın tecellisi arasında bir bağ kurulmuş, Tevrat'ta ve Rabbânî kaynaklarda sandığın içinde Tanrı'nın izzetinin ve yüce isminin bulunduğu belirtilmiştir (Çıkış, 40/34-35; Numbers Rabbah, 4/20). Süleyman Mâbedi'nin en kutsal bölümüne yerleştirilen (I. Krallar, 8/1-11) ve bu esnada Tanrı'nın izzetinin mâbedi kapladığı belirtilen sandıktan Mezmurlar'da "Tanrı'nın gücü ve izzeti" diye bahsedilmiştir (78/61). İsrâiloğulları diğer milletlerle savaşlarında ahid sandığını taşıırken Tanrı'nın düşmanları kovaladığı, sandık yerine konduğunda Tanrı'nın İsrâiloğulları'na döndüğü (Sayılar, 10/35-36), sandık Filistîler'in eline geçtiğinde ise Tanrı'nın izzetinin de İsrâil'den gittiği kaydedilmiştir (I. Samuel, 4). Ahd-i Atîk'te Tanrı'nın toplanma çadırına (Tanrı'nın emriyle Hz. Mûsâ tarafından yapılan ve Süleyman Mâbedi yapılıncaya kadar İsrâiloğulları'na mâbed vazifesi gören çadır) tecelli ettiği belirtilmiş, İsrâiloğulları toplanma çadırında iken Yahova'nın bulutunun onların üzerinde olduğu (Sayılar, 10/33-34) ve Yahova'nın Mûsâ ile konuşmak için indiği belirtilmiştir (Çıkış, 33/7-11; Sayılar, 11/16, 24-26, 12/4). Toplanma çadırı öncelikle Hz. Mûsâ'nın ilâhî vahyi aldığı mekândı ve orada İsrâiloğulları'nın yaşlıları da Yahova'nın tecellisine mazhar kılınırdı. Yerleşik hayata geçilip Kudüs'te mâbed inşa edildikten sonra tecellinin mazharı olarak mâbed öne çıkmıştır (Anderson, II, 421-422; Moody, IV, 317).

Rabb'in meleği, Tanrı'nın yüzü ve Tanrı'nın izzeti ifadeleri Ahd-i Atîk'te Tanrı'nın tecellisine işaretlerle kullanılmakta, Çıkış kitabında Rab Yahova'nın İsrâiloğulları'nın önünde giderek rehberlik ettiği ve onları koruduğu (13/21), rehberlik edenin Rabb'in meleği olduğu (14/19) ifade edilmektedir. Ya'kûb'un şahit olduğu tecelli Tanrı'nın yüzü şeklinde tanımlanmakta (Tekvîn, 32/30), mâbede ibadet etmek için gelenlerin Tanrı'nın yüzünü görmeyi arzuladıkları belirtilmekte (Mezmurlar, 23/20-21) ve İşaya, Tanrı'nın tecellisini melek ve yüz kelimeleriyle birlikte ifade etmektedir (63/9). İsrâil dininde Tanrı'nın tasvir edilmesi yasak-